

En Joan Coromines i el sud del País Valencià: una llavor a una terra en saó

Vicent-Josep Pérez i Navarro

1. Introducció

Per a confeccionar un estudi detallat sobre la relació d'en Joan Coromines amb el territori més meridional del País Valencià, allò que ell anomenava “l'extrem migjorn valencià”, caldria revisar les obres enciclopèdiques del mestre i fer-ne un buidatge dels materials lingüístics que va recollir, en lectures o en estades a la zona d'estudi, per tal d'exposar-lo metòdicament. Això reflectiria el coneixement que Coromines assolí sobre el lèxic d'aquesta zona, la més allunyada del seu lloc de naixença i de treball, i ens proporcionaria un exemple concret de l'abast dels seus estudis sobre el domini lingüístic català en conjunt.

Tanmateix, l'abast del present treball és una mica més modest, i la seua intenció és una altra. Perquè, en reflexionar sobre la primera volta que vaig tenir notícia de l'obra del mestre en relació amb el meu poble, Crevillent, al Baix Vinalopó (situat al bell mig de l'antiga Governació d'Oriola i, per tant, a l'extrem sud del nostre domini lingüístic), he considerat que caldria en primer lloc recollir l'experiència pròpia i la d'altres estudiosos i amants de la llengua del territori en qüestió, amb la intenció de deixar constància del paper que en Coromines ha tingut i té en aquest “extrem migjorn valencià”, i de segur que en molts altres llocs, com a influència i despertador de consciències, i en les obres que han vist la llum a partir del seu treball.

És el cas que les terres de què parlem, “terres beneïdes”, com el propi Coromines les anomena a una carta de l'any 1995 (Navarro), estaven en la posició menys privilegiada en començar la represa per la dignificació i normalització del català. Eren lluny de les capitals més dinàmiques, i properes a la frontera lingüística sud, a la vora d'una comarca –l'Horta d'Oriola– que va ser desertitzada lingüísticament (concepte que manllevem de Montoya 1996 i 1997, 21) durant el segle XVIII (Montoya 1986; Pérez 2002), sense cap tradició d'escriptura en llengua pròpia des del segle XVII i potser abans, amb una consideració sociolingüística de molt baixa autoestima, amb una ciutat principal, Alacant, en un grau ben avançat de substitució lingüística, i una altra, Elx, en vies del mateix procés.

Però al mateix temps comptaven amb una forta demografia i un considerable capital humà, amb una indústria potent i una gran dinàmica cultural, en la qual tenen un paper destacat el sorgiment de processos de presa de consciència i de dignificació de la llengua pròpia, gràcies a l'activitat principalment dels docents i de l'escola. És en aquests col·lectius, en aquesta “terra en saó” o amb “tempir” –si fem servir l'arcaisme del Camp d'Elx (Martí)–, on l'obra ingent del mestre Coromines, juntament amb la d'altres, té un paper destacable.

L'obra de Coromines relacionada amb les comarques del sud de la línia Biar-Busot, el que en termes geogràfics clàssics era l'antiga Governació d'Oriola, podria ser revisada, doncs, des de dos punts de vista: d'una banda, rastrejar quin és el cabal lèxic i de coneixements que aquestes comarques ha aportat a la seua producció filològica ingent o, des del punt de vista contrari: què és el que ell ha aportat a l'estudi lingüístic, etimològic, toponímic de les nostres comarques. Dins d'aquesta vessant, volem centrar la nostra exposició en com podem rastrejar la influència de Coromines en la manera de considerar els parlars propis, en aspectes com l'autoestima lingüística, en els usos i pràctiques lingüístiques que poguérem aprendre d'ell, i en els processos de reflexió i investigació sobre les nostres paraules i els nostres topònims.

Cal dir que ell coneixia el parlar del sud en primer lloc per lectures i després de primera mà, en les seues estades dels anys 60. Entre els texts publicats que Coromines tingué presents per al seu treball procedents de la zona que ens ocupa, n'hi ha dos que apareixen sovint citats al DECat: el *Canyís i canyissaes*, d'en Joaquim Amo de Monòver, i les *Rondalles valencianes* d'Enric Valor.

Pel que fa a les visites a la zona, ell les data a l'any 1963 cada volta que cita un mot recollit aquí. A un article publicat per Joan Francesc Mira al diari *Avui*, "El filòleg caminant", on recull detalls d'una entrevista que li van fer ell i Eliseu Climent l'any 1990, llegim precisament records concrets d'aquelles estades a l'extrem sud del País Valencià (Mira):

El filòleg caminant recordava aquell dia els camins valencians [...] "El 61 vaig arribar fins a Morvedre. El 62 vaig fer tota l'Horta, vaig arribar fins al Xúquer i vaig fer tota la Ribera, fins al Benicadell. El 63 vaig arribar fins al sud del tot." [...] Continuava la conversa. I d'Elx, no recorda ningú? "El dia que vaig arribar a Elx, feia una calor tan horrorosa que no hi va haver ningú que em volgués acompanyar al camp. A Monòver sí, allà em va rebre el fill de l'autor de *Canyís i canyissaes*, com li deien? Amo, Joaquim Amo." [...] El prodigi de la memòria es repetia, recordava exactament cada poble, tots els pobles, i què va fer i amb qui va parlar en cada lloc, com el van rebre, a Petrer, a Crevillent, a Guardamar, per fi, quan va arribar a l'extrem del llarguíssim itinerari: "Uf, quin descans, vaig dir-me." [...] I de tot això feia molts anys, aquell dia de primavera del 1990, quan vam passar tantes hores amb el savi increïble, Joan Coromines, i quan escric i recorde aquella entrevista irreplicable fa ja cent anys del naixement d'aquell home que havia caminat tots els camins, que havia conegut tots els pobles i poblets, i que els recordava tots.

2. La llavor de Joan Coromines al sud valencià

Hem de dir que, en les primeres enquestes dialectològiques que vam realitzar nosaltres a Crevillent cap a l'any 1990, juntament amb Vicent Beltran i Calvo, algun dels entrevistats, hòmens en la huitantena, recordaven que feia anys un home els havia fet preguntes d'aquesta mena: sobre paraules. Sempre ens agrada pensar que aquell home devia haver estat Joan Coromines.

Cal dir ara que el periple de Coromines pel País Valencià, fins al "sud del tot", va resultar ben aclaridor i profitós per als seus estudis, i més profitós encara, amb el temps, per a les terres que ell va visitar, quan els fruits de les seues recerques van veure la llum.

Quan un escriptor de ficció o un investigador meridional, d'aquest espai que hem acotat, les comarques catalanòfones de l'antiga Governació d'Oriola, fidel a la seua llengua, compromés amb el seu ús i dignificació, està interessat a conrear-la amb propietat i a enriquir-la de manera coherent i pulcra amb els recursos que ha après oralment dels majors del poble, es troba sovint amb la dificultat d'harmonitzar dues tendències o estils aparentment contradictoris. D'una banda hi pot haver el desig de respectar la normativa de l'estàndard de manera estricta i evitar formes lingüístiques que podrien córrer el risc de ser qualificades com a vulgars, barbarismes o fins i tot de ser interpretades com a flirteigs amb el blaverisme, estigma del qual allà avall és gairebé una necessitat defugir; d'altra banda, se sent la pruija de poder aprofitar i gojar amb l'ús de tot el cabal lèxic i fraseològic del parlar propi. Aleshores apareixerà el dilema de la conveniència o no de fer servir determinades unitats lèxiques.

Per exemple, si a Crevillent oralment només es fa servir l'adverbi dític *aquí*, quan la normativa i l'ús valencià en prescindeixen a favor d'*ací*, ¿pot un autor d'aquest poble escriure preferentment *aquí* en comptes d'*ací* a un text formal, amb el risc que alguns

lectors valencians, fins i tot cultes i avesats a tota mena de registres de l'estàndard escrit català, puguen pensar-se que és un castellanisme, mentre que d'altres potser creguen que és un mot arbitràriament prós del català central, i que per coherència no s'hauria de fer servir en un text amb peculiaritats morfològiques valencianes?

A nosaltres un dilema com aquest ens fa venir al cap un tret fonètic d'alguns pobles d'aquella zona de l'antiga Governació d'Oriola: l'emmudiment de la *-r* final de mot. En aquest cas, la lectura en veu alta d'un text escolar, diguem, per exemple, en una aula, per a un dictat com a exercici o destinat a una prova o examen, sense pronunciar les *-r* finals, pot semblar a molts mestres contraproductiu per a l'ensenyament de l'ortografia, i sol ser sacrificat aquest tret tan nostrat, coincident amb les zones del Principat i de les Illes, i que, com Brauli Montoya ha estudiat en alguna ocasió, pot ser un arcaisme més d'un territori on no hi haurien arribat algunes de les isoglosses que tenen com a centre d'irradiació la capital del Túria.

Dilemes com aquests se'ns presenten contínuament, i l'usuari del sud es troba com a obstacle principal el fet que el seu propi parlar era sovint caracteritzat com a una modalitat barrejada, poc digna de ser utilitzada fora d'usos estrictament col·loquials, tal com sol passar a les regions frontereres. Això podria deixar sense cap possibilitat de recuperació algunes formes lingüístiques que els propis parlants ja contemplen com a velles, però que pertanyien al fons tradicional de la llengua, perdudes en altres zones de tot el domini.

I vet aquí que Coromines ens donà la clau i ens proporcionà seguretat, tan sols amb un text i amb una paraula. Aquest text va aparéixer fa una vintena d'anys per Crevillent, de la mà d'una professora d'aquest poble, na Glòria Candela i Gonzàlvez, afincada a València, la qual ensenyava valencià a un institut del Cap i Casal. Aquesta havia reparat en l'esment del poble i havia pogut comprovar que aquella paraula que s'hi comenta era viva en l'àmbit familiar propi, perquè sa mare la feia servir. El text va passar d'unes mans a altres i vam poder també nosaltres escoltar, de boca d'altres informants grans, el que el mestre Coromines ja degué sentir l'any 1963, amb un ús més habitual, quan va parlar per aquelles terres. L'autoritat de Coromines era més que suficient per donar-nos l'excusa de fer servir aquest mot, que abans ni tan sols havíem sentit, als contextos formals orals i escrits. El text al qual ens referim apareix a *Lleures i converses d'un filòleg* i diu el següent (Coromines 1971, 36-37):

Un altre terme valencià potser fora mereixedor d'entrar amb tots els honors en la llengua literària general: *Habitança*. Té el sentit d'habitatge, habitacle, o sigui edificació on viuen persones, sense ser necessàriament una casa, de vegades només una part d'aquesta, d'altres una barraca o cabana, eventualment fins una cavitat subterrània usada com a lloc per viure (cosa que encara existeix en alguns pobles valencians). Reconec que no és d'ús general ni en terres valencianes, i que no sé que s'hi hagi usat literàriament, però l'he sentit en ús ben popular a Crevillent i a diverses altres poblacions del Migjorn i del Centre del País (tan popular és que també n'he sentit el diminutiu en ús corrent: *allà hi ha unes habitancetes* = casinyots, casups). En un mot, és equivalent del castellà una *vivienda*, i la seva forma el fa apte per substituir aquest mot en tots els seus usos, fins els abstractes: a ningú el sobtaria si diguéssim, per exemple, *pagar tant per l'habitança, fomentar la construcció d'habitances, la crisi de l'habitança*. Molts troben a faltar un equivalent català de *vivienda*, segurament si la majoria hi insisteix molt de temps caldrà resignar-s'hi, però tinguem consciència que es tracta d'una imitació servil d'un mot foraster, imitació artificiosa i sense base en l'ús comú, car no existeix, almenys amb caràcter viu i productiu, un sufix català *-enda* (encara que aquesta terminació es trobi

esporàdicament en algun mot ja estereotipat com *bevenda* o *cloenda*, molt poc usats; i rarament en algun llatí antic, avui popularitzat, com *llegenda*). D'altra banda és veritat que els termes que fins ara han estat proposats oficialment com a substituïts de *vivenda* no satisfien, no sols perquè són impopulars –*habitatge*, *habitable*– sinó perquè tenen un marcat regust pedantesc, que els fa malaptes per entrar en l'ús comú; i *estatge*, digui el que digui el diccionari, té dos matisos ben diferents dels de *vivenda*: residència d'una entitat, en la qual no es viu, no s'habita, i de vegades lloc on s'estan més o menys passatgerament les persones. En canvi, *habitança* és precisament el mateix que *vivienda*, i la seua terminació, tan estesa, el fa ben comprensible per tot i per a tothom, i fàcil de popularitzar.

La idea expressada pel mestre Coromines sobre aquesta paraula, amb l'esment d'un dels pobles on ell l'havia sentida, pot semblar, sobretot als qui no tenen relació amb aquest poble concret o no han sentit mai el mot de viva veu, que és una anècdota filològica, com n'hi ha tantes, en aquest cas utilitzada per a abonar el sentit crític sobre algunes deficiències en la normalització del vocabulari general de la llengua. Tanmateix és més transcendent del que sembla a simple vista, perquè per a un poble com Crevillent, o qualsevol altre del seu àmbit, situat a l'extrem de la llengua i de la normalització, el text de Coromines serví per a marcar una pauta d'actuació respecte de determinat vocabulari autòcton a aquells que opten per fer servir la llengua, normalitzar-la i dotar-la de la dignificació de què ha estat mancada molt de temps.

En termes generals, cal dir que el text ens revela que per a Coromines no tenia tanta importància el lloc de procedència d'un mot, o l'extensió geogràfica o dialectal d'ús, ni que fos de la zona més marginal, si aquest mot era genuí i útil per al que ell anomena “la llengua literària general” o “l'ús comú.” Això ens proporciona, als usuaris de la llengua de les comarques del sud, una sensació de seguretat que ultrapassa els prejudicis que afecten el nostre parlar, molt més greus que els que afecten altres llocs, ens encoratja a fer servir la nostra llengua en els usos formals i, de rebot, referma els lligams amb les altres terres de parla catalana.

Però, a banda d'això, tal com la meua memòria ho recorda, el fet que fa una vintena d'anys la professora esmentada ens passara el text citat, té més transcendència del que sembla a primer colp d'ull. Precisament la mare d'aquesta professora, la senyora Dolores González, la Loli la Palmereta, a la qual vaig entrevistar i enregistrar en casset durant els anys 1990, enraonant de la vida tradicional amb paraules tradicionals, cantant cançonetes antigues i narrant rondalles, encara feia servir aquella paraula. No pensem ara que actualment tothom va per Crevillent amb la paraula *habitança* a la boca, perquè el mot té ja aquell regust d'antic que afecta la major part del lèxic tradicional i dialectal. Però, quan li preguntàvem a la informant esmentada què era una *habitança*, ho explicava sense dubtar i amb tot d'exemples. També l'hem sentida en altres ocasions, de manera espontània, però sempre a persones molt grans.

El que realment importa, però, és que la manifestació escrita de Coromines que aquest mot concret hauria de tenir el rang de normatiu, ens proporcionava a molts el motiu i l'autoritat per a fer-lo servir sense complexos, i, juntament amb ell, molts altres mots nostrats que es podrien proposar, aquí i en altres pobles de l'extrem meridional. És a dir, ens donà l'empenta per a repetir la feta amb altres paraules: fer-les servir a un text estàndard, no localista, i donar-los difusió. Aquest ús del lèxic pot fer que els texts tinguin un aspecte menys neutre, identificable per un crevillentí, o per un elxà, o un monover, sense faltar a la normativa, alhora que ens sembla que fa servei a les paraules velles per a posar-les de bell nou en funcionament.

3. La saó: obrir els ulls

Com que no tots podem estar en la posició més privilegiada, ni, és clar, tenir el geni del mestre Valor, el qual feia servir el seu parlar genuí de la Foia de Castalla, tot seguint el criteri de les rondalles d'Alcover, per a les seues rondalles valencianes, la resta estem necessitats d'una mica d'empenta com la que ens dóna en Coromines en citar les paraules dels nostres pobles.

No es tracta de fer lloances de la tasca dels escriptors i filòlegs del sud, però sí que volem destacar que les aportacions d'aquests, per modestes que siguen, poden ajudar a l'enriquiment o a una normalització més natural de la llengua, basada en el vocabulari heretat. De fet, també a aquells que tenim l'ànsia de la filologia, l'exemple de Coromines ens encoratja a la recerca de paraules més o menys desconegudes o oblidades, que puguem espigolar d'ací i d'allà entre els parlants grans, i que puguem ser habilitades per a l'ús formal, no només en escrits de caràcter local, sinó també en un estàndard general, cosa que crec que és una qüestió que més d'una volta es planteja en les àrees que podem anomenar "marginals" d'una llengua.

Potser ens explicarem millor amb un grapat d'exemples, basats en la nostra experiència. Perquè el text de *l'habitança* jo mateix el tinc sovint present i pense que les manifestacions de Coromines al respecte poden ser aplicades a molts altres mots. En part servirien per rebatre les bogeries del secessionisme lingüístic, ja moribund, però que tants mals ha causat al País Valencià i tantes travetes procura fer a la bona normalització de la llengua, aquí i a tots els territoris de parla catalana.

Així, si jo no hagués sentit, per exemple, de llavis d'un pagés de la Galera, al Montsià, quan li posava els arreus al cavall per a llaurar, la paraula *estrijol*, que, tot i aparèixer al *Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans*, és d'aquells mots que no trobes fàcilment escrit enlloc, ni per a referir-se al mateix objecte que designa, quan li llegia a ma filla a les nits *Les aventures d'en Pinotxo* d'en Collodi, en toscà i en català, alternativament, paràgraf a paràgraf, no m'hagués adonat mai de l'errada de traducció (una traducció, per la resta, excel·lent) que apareix a l'edició catalana d'Editorial Joventut, per traduir el següent fragment de l'original toscà (Collodi 2002, 179-180):

Da principio l'Omino li lisciò, li accarezzò, li palpeggiò: poi, tirata fuori la striglia, cominciò a strigliarli perbene. E quando a furia di strigliarli, li ebbe fatti lustrì come due specchi, allora messe loro la cavezza e li condusse sulla piazza del mercato, con la speranza di venderli e di beccarsi un discreto guadagno.

La versió de la Maria Sandiumenge (Collodi 1982, 143-144) diu:

Al començament, l'homenet els allissà, els acaricià, els palpà: després prengué les xurriaques i començà de xurriaquejar-los de valent. I quan a força de xurriacades els hagué deixat tan lluents com dos miralls, aleshores els posà el ronsal i els portà a la plaça del mercat, amb l'esperança de vendre'ls i d'aconseguir un guany discret.

Resulta que l'*striglia* del toscà és l'equivalent del català *estrijol*, del llatí STRIGĪLIS, mot que abans només associàvem amb els exercicis gimnàstics o els banys romans, i equivalent d'allò que al sud, amb préstec de l'àrab, s'anomena *almoassa*, és a dir, un raspall de pues de ferro per al pèl de les cavalleries, no una mena de fuet, doncs. Sense tenir en compte les indicacions de Coromines, potser ens hagués passat per alt el mot pagés, i tal volta ens hauríem quedat amb un simple *raspall*.

Tampoc sense el text de Coromines potser se'ns hagués passat pel cap que en comptes de *xurriaques*, en un context on sí que tocara fer servir aquest mot, seria millor escriure un altre com ara *verga*, o potser els *axinglers* que esmenta i explica en Valeri

Serra i Boldú a la rondalla recollida per ell a la Granja d'Escarp d'en Peret Valentet (Serra, 17) —o *eixinguer* entre d'altres variants recollides pel DCVB— i que a nosaltres ens fa pensar en la *rexinglà* 'dolor provocat per una descàrrega elèctrica', que vam recollir d'un home de Crevillent traspassat fa anys.

És clar que en el cas esmentat hi ha alguna cosa més que manca de coneixement del vocabulari heretat, perquè hi entra en joc el component de vocabulari rural, poc conegut per a molts escriptors avesats. Però creiem que l'exemple s'hi ajusta, perquè ens va fer recordar el text de Coromines i la seua defensa d'un vocabulari no artificial ni calcat del castellà, que només es pot aconseguir amb un bon coneixement de moltes paraules que ara potser es consideren dialectals o d'àmbit reduït.

Així doncs, aquesta idea, i aquella paraula, *habitança*, l'hem tinguda present sovint, cada volta, per exemple, que escoltàvem un d'aquells mots que, en termes simplistes, anomenariem dialectals, o el trobàvem a faltar en alguna ocasió, com ara, llegint a la traducció al català de la història de l'esquirol Noguere de Beatrix Potter *roca plana* (Potter 2002: 32), que a l'original és *big flat rock* (Potter 2006, 32), ens venia al cap la *lluïssa* que havíem sentit al Maestrat i al Montsià. O bé quan sentíem el mot *posts* i no *prestatgeria* o *lleixes*, com es diu a Crevillent), de boca d'una dona de Culla, a l'Alt Maestrat.

O llegint un llibre infantil en anglès, *Little Miss Lucky*, i havent de traduir "she landed in a haystack in the corner of a field" (Hargreaves, 18), el record d'aquella *habitança* ens feia reflexionar si era lícit traduir *corner* pel *cornejal d'un bancal*, i a la pràctica, ressuscitar un mot que ja només hem sentit dir a gent molt gran, només en entrevistes lingüístiques i etnològiques, i que ja no forma part de l'ecosistema lingüístic de la parla quotidiana. ¿Es pot fer servir un mot tal, del qual tampoc no estem segurs si és un préstec del castellà, en un text amb un registre estàndard destinat a una població de tots els àmbits lingüístics, socials i d'edat? I si es tracta d'un mot amb variació dialectal, amb formes molt diverses i ben legítimes en un àmbit geogràfic restringit, ¿quina forma hauríem de potenciar, si ens trobàrem amb l'oportunitat d'intentar revifar-ne l'ús, per tal de substituir un neologisme? ¿Quin és el límit entre paraules que podrien ser acceptables per la normativa i dialectalismes restringits i predisposats a ser evitats per la majoria? ¿Podriem atrevir-nos, en un treball destinat a la publicació, a traduir "The book she had been reading in bed had slipped from her fingers" (Hargreaves, 28) per "se li havia esgulat de les mans"?

Són moltes les preguntes d'aquesta mena que de bon grat haguérem volgut consultar amb el mestre, per tal d'assegurar-nos d'estar sempre dins el camí més correcte i més profitós per a la llengua. Per tant, són també molts els dubtes que ens poden acaçar en aquest camí. En definitiva, però, l'exemple de Coromines ens animà a enriquir la llengua amb paraules que potser abans tenien una extensió molt més gran al nostre domini lingüístic, i devien ser baules ben fortes que fermaven ben estretament la unitat del català, de manera natural, i no hagueren caigut en l'oblit o la disgregació si la història de la nostra llengua hagués estat diferent i hagués patit menys la interferència d'una altra.

Paraules o expressions que es fan servir en aquest migjorn i que ens fa l'efecte que no són poques i podrien ser utilitzades en l'enriquiment de la llengua d'ús general, com ara: *xollar*, per 'tallar els cabells'; *majora* o *mare*, juntament amb 'àvia'; *fer la figuereta* o *fer una títara*, en comptes de 'tombarella'; *fer un preguntat*, en comptes de 'preguntar'; *manyac* com a sinònim de *xiquet*, tot modificant el castellanisme morfològic de *manyaco*, una de les paraules més populars d'aquest "sud del tot"; *formigó* / *formigonet*, amb diminutiu en -ó fossilitzat, en comptes de 'formigueta'. El llistat pot esdevenir molt llarg.

Consideracions com les que hem fet fins aquí poden arribar a fer l'efecte de no ser més que cabòries sense massa transcendència. Tanmateix, el fet és que un text concret d'un mestre com Coromines pot tenir una influència ben important en la manera de pensar i d'actuar d'aquells que no pensem de reflexionar al voltant de la llengua, i que la volem viva i la volem fresca i forta.

No sabem nosaltres si deu ser un fet no del tot inusual que, a una comunitat lingüística i cultural anestesiada, que ha estat obligada a ignorar el valor de la pròpia herència, i que ha sigut metòdicament privada dels usos cultes de la llengua pròpia, siguin persones alienes al territori les que vinguen a esperonar-los per tal de fer-los prendre consciència de tot allò que se'ls havia arrabassat. Però sí que estem convençuts que, per tal que aquesta consciència recobrada prenga força i confiança, i puga reconèixer una base sòlida, són indispensables puntals com Coromines, savis de solidesa gairebé pètria, que permeten donar recolzament i empenya als que per primera volta s'atreveixen a qüestionar l'*statu quo* imposat i el paper ben trist que ha estat reservat a la cultura pròpia. Savis que proporcionen arguments sobre els quals emparar-se en la tasca, ben feixuga, de desmuntar anys i capes de prejudicis i d'autodi. Coromines ha jugat aquest paper a les comarques del sud.

Aquesta influència del treball dels nostres filòlegs més il·lustres pot ser difícil de mesurar i fins i tot de capir per a aquells que resideixen en territoris allunyats d'aquestes zones que en podríem anomenar "marginals." Però el fet és que el magisteri d'aquests mestres de la llengua ens hi arriba i pot tenir aquest paper de conscienciació i catalitzador.

4. La influència de Joan Coromines en els estudis lingüístics del sud

4.1. La toponímia

Passem tot seguit a analitzar la influència de Coromines als estudis de caire lingüístic, especialment, és clar, en tot allò que tinga més o menys a veure amb l'etimologia, en particular la dels topònims.

És ben fàcil de copsar l'influx de l'obra del mestre en les terres del sud del País Valencià. Tan sols cal fer una ullada a qualsevol publicació local (de les Valls del Vinalopó i de l'Alacantí, o més amunt, de la Marina, o de l'Alcoià), siga científica o de caire informal, com ara revistes de festes, o, actualment, pàgines web que inclouen resums menuts d'història de viles i ciutats, per tal de poder adonar-nos de l'abast de la influència que el treball de Coromines en el camp de la toponímia ha tingut en la percepció de l'origen dels noms dels nostres pobles, i en la consciència general dels valencians sobre aquesta qüestió.

Indefectiblement aquests resumets d'història pretenen començar *ab ovo*, amb explicacions etimològiques sobre l'origen de la vila en qüestió, i aquestes acostumen a citar les dades i interpretacions de l'*Onomasticon Cataloniae* o d'altres treballs de Coromines. Els estudiosos locals, lingüistes o historiadors de professió, lletraferits o aficionats, solen recórrer a aquesta obra com a consulta bàsica per a marcar el punt de partida del periple històric d'un lloc.

Així, per exemple, a una entrada de blog d'en Toni Rico *Reflexions i pensaments d'un novelder que viu a Girona* (juliol de l'any 2008), la primera explicació que apareix sobre l'origen del nom de Novelda, a les Valls del Vinalopó, és atribuïda a Coromines, segons el qual es tractaria d'un topònim d'origen mossàrab.¹ Inclou explicacions sobre

¹ La forma moderna del topònim *Novelda*, que en Coromines atribuïa a una castellanització fonètica, és analitzada extensament per Montoya (2017).

la toponímia menor del terme, com ara la serra de Beties, que segons Coromines seria d'origen àrab.

Precisament així vam haver de començar nosaltres mateixos un estudi sobre l'origen de Crevillent (Pérez 2017): amb l'ajuda del corpus teòric de Coromines i amb les seues concrecions en la descripció toponímica, tot citant els *Estudis de toponímia catalana* entre les consideracions prèvies, no pel que fa a l'etimologia del mot, sinó des del punt de vista metodològic. També va ser amb Coromines a la ment que en part ens entrà a molts la pruija per recollir la microtoponímia del terme, amb passejades i converses amb pastors grans i amb agricultors.

Pel que fa al conjunt del País Valencià, tenim l'exemple de Joan-Carles Membrado, que ha publicat l'estudi "Origen historicolingüístic i contingut semàntic de la toponímia municipal valenciana a través d'un sistema d'informació geogràfica" (2014), projecte destinat a la creació d'una base de dades que consta de tres camps: el nom de 542 topònims valencians, l'origen historicolingüístic i el contingut semàntic. En el treball esmentat l'autor indica que s'ha basat principalment en tres fonts: *Noms aràbics de lloc*, de Carme Barceló per als topònims aràbics i berbers, Emili Casanova per a alguns municipis de València, i per a tota la resta de l'*Onomasticon Cataloniae*.

El corpus que Coromines vol crear a l'*Onomasticon* no abraça només la toponímia major, sinó que arriba a recollir i estudiar la toponímia rural menor de les poblacions incloses. Això és una marca d'autèntic afany d'exhaustivitat, d'intentar contemplar la llengua al màxim en conjunt, i ofereix l'oportunitat a les zones extremes del domini lingüístic d'aportar cabal lèxic i onomàstic a l'obra. Les visites a la zona que ens ocupa, ja li permeteren de recollir i estudiar-ne la toponímia menor, i posteriorment encara continuà enriquint l'obra amb les aportacions d'informants voluntaris a distància.

A la revista *el Tempir*, òrgan d'expressió de l'Associació per la Normalització del Valencià a Elx, la professora Maria-Jesús Navarro, del Fondó de les Neus, publicà un article titulat "En memòria de Joan Coromines" (1997), al qual reproduïx la carta que li va ser enviada per Coromines amb data de l'11 de gener de 1995, en resposta a la que ella li havia enviat en petició d'informació per als alumnes de l'Institut de Batxillerat Macià Abela de Crevillent.

La carta manuscrita, reproduïda en aquest article, va ser enviada des de Pineda de Mar, i va signada pel seu secretari, Joan Ferrer. Hi llegim el que segueix:

El professor Joan Coromines ha tingut un gran goig de rebre el mapa de la serra i el terme de Crevillent i les altres revistes que heu tingut la gentilesa d'enviar-li. Us ho agraeix tot ben sincerament.

El Dr. Coromines desitja reproduir el mapa de Crevillent com a il·lustració de l'article *Crevillent* en el volum III del seu *Onomasticon Cataloniae*, que es publicarà d'aquí a un parell de mesos.

L'*Onomasticon Cataloniae* ha estudiat diversos topònims del terme de Crevillent: Catí, Caminanto, Encarnelles, Corcons, la Moeixa, Sant Juri, Barranc Fort i altres.

El professor Coromines m'encomana que us transmeti el seu desig i el seu estímulo perquè –ara que treballem a Elx– recollim la toponímia d'allí que és realment molt interessant.

No deixa d'aprofitar, com veiem, Coromines, per tal d'ampliar el doll de topònims recollits d'una zona, com és ara el Camp d'Elx, d'extensió vastíssima, que ell havia visitat feia tres dècades.

La carta té petites correccions i afegits de la mà de Coromines, que va aprofitar els margens superior i esquerre per a escriure uns atapeïts escolis de la seua pròpia mà, on

precisament deixa constància d'aquelles visites i del que ja hi havia recollit. Llegim l'afegit del marge esquerre:

La toponímia menor del terme d'Elx (com la de Crevillent) ja la teníem recollida en gran part de les meves visites de 1963 a les dues poblacions. Amb les aportacions de vosté(s) l'enriquirem i controlarem. D'Elx recordo molts noms menors ja estudiats a l'*Onomasticon*, p. ex. Altabix que va resultar decisiu per al problema etimològic a Beniarbeig que semblava irresoluble. Seria molt meritori que a Elx vosté organitzés un seminari toponimista com el que ha produït bons fruits a Crevillent. Enhorabona, gràcies, i fem que l'*Onomasticon* sigui adquirit i estudiat en aquestes terres beneïdes. Mani el seu devot servidor. J. C.

Hi és patent el seu desig i ambició de continuar aprofundint en els estudis per ell encetats i que d'altres continuaren el que ell havia començat. Al marge superior hi afegeix també el següent:

Els originals dels 9 volums de l'obra són ja complets. Esperem que es trobi un altre tipògraf capaç de codificar que acceleri la composició de l'obra, fent que encara m'arribi la vida fins a corregir les proves dels altres volums.

La reverència mostrada en publicar la fotocòpia d'aquesta carta en la revista és una mostra de la pròpia reverència per la persona del savi. No tenim notícia d'altres cartes com aquesta, però no ens estranyaria gens ni mica que els arxius de Coromines en guardaren moltes de semblants, procedents de tot arreu del domini lingüístic. Aquesta pot servir d'exemple d'una altra font d'informació, a banda de les lectures i les eixides.

4.2. L'etimologia

Clar és que no sempre Coromines ens proporcionarà la resposta a totes les qüestions que ens preocupen, però sí que ha esdevingut el punt de partida de consulta de bona part del que ens interessa investigar sobre el nostre parlar, pel que fa a etimologies. Un exemple només: quan miràvem d'aclarir el topònim *Catxapets*, nom d'una partida rural de Crevillent, i la relació d'aquest microtopònim amb el nom de la cria del conill, *catxap*, haguérem de partir de la lectura de l'article *gazapo* del DCECH, i del doll d'informació que conté al respecte, tanta i tan condensada, com és usual a les entrades de les seues obres, que gairebé fa rodar el cap quan hom prova de mantenir l'atenció i capir-ho tot. La consulta és obligatòria, i aquest doll d'informació ens duu a explicacions etimològiques que en bona part ell mateix cataloga com a poc segures. Més endavant, quan semblava que la qüestió ja no podia donar més de si, trobem nosaltres, a l'arxiu de l'església de Crevillent, el nom de moriscs adinerats, propietaris de terres, amb el cognom *Catxap*, en un context on els moriscs conserven el cognom sense romanitzar o cristianitzar fins al dia mateix de l'expulsió.

Aleshores és quan ens preguntem què hauria fet el mestre amb aquesta nova dada, amb la qual poc més podem fer nosaltres humilment, tret de considerar assenyadament que el nom del nostre terreny, tan popular i conegut, *els Catxapets*, ha estat creat a partir d'un antropònim morisc i no del nom del conillet. ¿Hauria desvinculat ell *els Catxapets* de Crevillent del *catxap* que diu haver sentit ací d'allà i que estudia al seu article? ¿Hauria tirat per la drecera de l'àrab o del berber? ¿O hauria anat pels camins del mossàrab? Nosaltres confessem que ens mancava saber més, tant com ell, i que, si Coromines hagués tingut dues vides, el volum de la seua obra i els problemes resolts encara serien més, i centenars d'estudiosos acudiríem a ell en demanda de respostes o per a proporcionar-li dades.

Hem dit que no sempre Coromines ens resol els dubtes, i fins i tot no és infreqüent de trobar discussions respecte d'algunes de les solucions etimològiques per ell proposades o acceptades. És el cas de la seua interpretació com a àrab del topònim Alcoi, que és comentada per Joan Antoni Sempere amb el termes següents, en l'apartat *l'Etimologia àrab. El comparatisme*, de l'article "L'iberisme del nom d'Alcoi":

Quant a la hipòtesi de l'arabisme des de bases lingüístiques, *Alqauí*, 'el fort' ens forneix una etimologia que 'sóna' possible. I Coromines l'accepta sense cap de reserva, malgrat uns quants jocs malabars fonètics. (Sempere, 1069)

Mirar de refutar l'etimologia de Coromines li demana tot seguit una pàgina i mitja ben farcida de contrapropostes als anomenats "malabarismes fonètics", que inclouen un bon grapat de comparacions amb altres topònims. Entre aquests, veiem com Coromines havia fet servir un topònim del Camp d'Elx, el rodal anomenat *Jubalcoi*, per a confirmar les seues idees. En qualsevol cas, el topònim *Alcoi* apareix al mapa V, *Noms Àrabs* (Coromines, 1965), però seguit d'un signe d'interrogació entre parèntesi, cosa que vol dir que Coromines tampoc era tan taxatiu a l'hora d'atribuir-ne l'origen a un topònim.

Amb tot això no volem decantar-nos a favor de Coromines i contra Sempere en una qüestió sobre la qual nosaltres no som prou competents. Només volem incidir en el fet que Coromines, en alguns casos amb pistes discutibles, potser errònies –o no: així és la ciència de l'etimologia–, posa bases sòlides a la investigació dels topònims nostrats amb el seu doll d'exemples i amb el seu coneixement de les llengües. I de passada, que en aquestes explicacions entren moltes voltes en joc els coneixements que va atresorar a l'extrem sud, com en el cas de la partida elxana de *Jubalcoi*.

Aquest Jubalcoi d'Elx el tornem a trobar com a punt de comparació amb un Gibalcolla de Catí, a un treball sobre la toponímia medieval dels Ports (Arasa, 549), tot i que transformat, erradament, en *Jubalcolla*, i la font, de bell nou, és Coromines (1965, 269), al mateix mapa de toponímia aràbiga on apareix Alcoi, a la "Zona dellà Xixona."

Crec que el mirall de l'aparent contradicció entre les contribucions gegantines de Coromines i les crítiques i correccions a algunes etimologies concretes per ell proposades, l'expressa molt adequadament Emili Casanova, abans de decantar-se per una explicació diferent a la que havia après i acceptat del mestre sobre l'etimologia del topònim asturià *el Naranco de Bulnes*, quan comença així la seua exposició a "Topónimos valencianos explicados a través de la onomástica asturiana" (Casanova, 69-70):

La primera clase que recibí del maestro Joan Coromines versó sobre la necesidad de usar el método comparativo para encontrar el origen etimológico de un topónimo oscuro, es decir, de la comparación fonética o semántica entre dos vocablos de una misma lengua o de dos lenguas diferentes, de manera que el conocimiento del sentido y origen de uno nos ayudara a acercarnos a la etimología del otro. La segunda, sobre que en la Romania y en la Península Ibérica disponíamos de un observatorio único por el conocimiento casi total del latín, madre de todas las lenguas románicas.

A partir d'aquesta base, l'autor farà propostes alternatives a les de Coromines per a l'explicació d'alguns topònims valencians, basant-se en topònims asturians, però també reforçarà algunes de les proposades per Coromines, que podien ser tingudes per dubtoses. És el cas, per exemple, de l'etimologia a partir de l'antropònim *Paula* per a Santa Pola, població que fins al segle XIX va ser un rodal o partida del Camp d'Elx, al lloc on degué estar el *Portus Ilicitanus*.

Un exemple final de com hem d'acudir a Coromines per tal que ens done la clau per a estudiar els nostres topònims: una nòtula sense indicació d'autor,² publicada al *Butlletí Interior* de la Societat d'Onomàstica, núm. XXXI, 11, titulada “«Sas», «Seix», «Pedra», «Pedregós»”, comença així:

En Joan Coromines, ja fa anys i ara novament en el seu *DECat* s'afirma persuadit que el topònim “Sas” i veïns (aragonés «saso», etc.) no són derivats del llatí “saxum” com ho poden ser “Seix” i els seus derivats. [...] Hem remarcat el fet que, en les nombroses descripcions recollides per en J. Coromines, predomina bastant el sentit de «rocós, pedregós, desèrtic, secà». [...] Malgrat d'altres indicacions, ben triades per en J. Coromines, sembla evident la relació de “Sas” amb “roca” i “còdol”, etc. Ço que no ens impedeix d'acceptar un encreuament amb un altre ètim.

Hi podem comprovar com les explicacions de Coromines no arriben a ser negades del tot, perquè semblen estar ben fonamentades, tot i els obstacles. Però a l'investigador les afirmacions de Coromines li donen motiu per a reflexionar sobre un altre topònim meridional, el Saix o Sax de les Valls del Vinalopó.

4. Conclusions

Per a acabar, volem expressar que és precisament aquesta la força de Coromines: que no podem defugir d'ell i de la seua feina immensa, com a punt de partida o com a punt d'arribada, per separar-nos o per a convergir, però sempre per a proporcionar-nos la base des d'on començar la investigació, i això és encara més cert per a aquell sud tan llunyà.

L'obra del mestre és vastíssima i en ella podem poar gairebé de tot, i aprendre de tot, i trobar matèria per a resoldre dubtes, o fer-la servir com a punt de partida per a les nostres investigacions. Per això, considerem important el fet que la pròpia obra del mestre ens dona la clau per a estudis aprofundits d'aspectes lingüístics i toponímics de qualsevol territori de parla catalana, i en particular d'aquest Migjorn, nom que ell feia servir i que ha restat emblemàtic per a aquesta zona.

² Segons ens fa saber en José Enrique Gargallo, caldria indicar que, en aquests casos de nòtules anònimes, l'autor solia ser l'ànima de la Societat d'Onomàstica: Enric Moreu-Rei.

Obres citades

- Alcover i Sureda, A. M. & F. de B. Moll i Casanovas. *Diccionari català-valencià-balear*. Barcelona: IEC, 2002 [edició en línia]. [DCVB]
- Arasa i Gil, Ferran. “Notes sobre la toponímia medieval de la comarca dels Ports.” *Butlletí de la Societat d’Onomàstica* 44 (1991): 546-550.
- Casanova i Herrero, Emili. “Topónimos valencianos explicados a través de la onomástica asturiana.” *Lletres Asturianas* 108 (2013): 69-79.
- Collodi, Carlo. *Le avventure di Pinocchio*. Milà: I Delfini-Fabbri Editori, 2002.
- . *Les aventures d’en Pinotxo*. Barcelona: Editorial Joventut, 1982 [Traducció de Maria Sandiumenge i Puig, 1a edició 1934].
- Coromines i Vigneaux, Joan. *Estudis de toponímia catalana*. Barcelona: Barcino, 1965-1970. 2 vols [vol. I 1965; vol. II 1970, Biblioteca Filològica Barcino].
- . *Lleures i converses d’un filòleg*. Barcelona: El pi de les tres branques, 1983 [1a edició 1971].
- . *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos, 1980-1991. 6 vols. [DCECH]
- . *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial i “la Caixa”, 1980-1991. 10 vols. [DECat]
- . *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1989-1997. 8 vols. [OnCat]
- Hargreaves, Roger. *Little Miss Lucky*. Londres: Egmont, 2011 [1a edició 1984].
- Martí i Casanova, Joan-Carles. “El tempir” (Editorial). *El Tempir* 0 (1994): 1.
- Membrado Tena, Joan-Carles. “Origen historicolingüístic i contingut semàntic de la toponímia municipal valenciana a través d’un sistema d’informació geogràfica.” *Actes del XXIV Congrés Internacional d’ICOS sobre Ciències Onomàstiques (Barcelona, 2011). Annex. Secció XI. Biblioteca Tècnica de Política Lingüística* (2014): 3050-3061.
- Mira i Casterà, Joan-Francesc. “El filòleg caminant.” *Avui* (26/3/2005): 16.
- Montoya i Abad, Brauli. *Variació i desplaçament de llengües a Elda i a Oriola durant l’edat moderna*. Alacant: Institut d’Estudis Juan Gil-Albert Diputació Provincial d’Alacant, 1986.
- . *Alacant: la llengua interrompuda*. València: Denes, 1996.
- . “La desertització lingüística a la regió d’Elx-Alacant i l’acció de les associacions cíviqes per la normalització del valencià.” *El Tempir* 10-11 (1997): 21-23.
- . “*Etla, Noetla, Nompot i Vinalapó*, quatre topònims valencians meridionals que s’han transformat modernament, en l’*Onomasticon* de Coromines.” *eHumanista/IVITRA* 12 (2017): 66-76.
- Navarro i Garcia, Maria-Jesús. “En memòria de Joan Coromines.” *El Tempir* 10-11 (1997): 3.
- Pérez i Navarro, Vicent-Josep. “Les petjades del català a l’Horta d’Oriola: aproximació a l’estudi del substrat lingüístic.” *Estudis de llengua i literatura catalanes XLV. Miscel·lània Joan Veny* 1 (2002): 67-88.
- . “Els altres *Crevillents*. Història de la interpretació etimològica d’un topònim nostrat i dades noves que la confirmen.” *La Rella* 30 (2017): 149-188.
- Potter, Beatrix. *Contes complets*. Madrid: Editorial Debate, 2002 [Traducció d’Esther Roig].
- . *The complete tales*. Londres: Frederick Warne, 2006 [1a edició 1989].

- Sempere Martínez, Joan-Antoni. “L’iberisme del nom d’Alcoi.” En *IV Col·loqui d’onomàstica valenciana. XXI Col·loqui de la Societat d’Onomàstica*. Ontinyent (la Vall d’Albaida), 29 i 30 de setembre i 1 de desembre de 1995. Paiporta: Editorial Denes, 1997: 1069-1071.
- Serra i Boldú, Valeri. *Rondalles populars*. Volum I [Peret valentet]. Barcelona: Editorial Políglota, 1930.